

ՊՈՂՈՍՅԱՆ ՎԼԱԴԻՄԻՐ
(ԵՊՀ)
ԵՐՈՒՍԱՂԵՍԻ ՀԱՅՈՑ ՊԱՏՐԻԱՐԺՈՒԹՅՈՒՆ
(Սրբոց Հակոբեանց միաբանություն)

Երոուսաղեմի Հայոց պատրիարքությունը քրիստոնեական եկեղեցու ամենանվիրական և փառավոր անցյալ ունեցող աթոռներից մեկն է՝ իբրև սրբավայր և հոգևոր կենտրոն: Ներկայացվող գեկույցի թեմայի ընտրությունը պայմանավորված է Երոուսաղեմի Հայոց պատրիարքության շուրջ ծավալվող իրադարձությունների արդիականությամբ և հանրության ուշադրությամբ:

Հայոց պատրիարքությունը դարեր շարունակ եղել է Երոուսաղեմի համաքրիստոնեական սրբատեղիների պահապանը: Շուրջ երկու հազար տարի, շնորհիվ հայ միաբանների ջանքերի, Երոուսաղեմի Հայոց պատրիարքությունը մոտ 500-600 մլն կաթոլիկների և 200-300 մլն ուղղափառների ներկայացուցիչներին՝ Կաթոլիկ և Ուղղափառ պատրիարքություններին, հավասար դիրք է զբաղում:

Երոուսաղեմի սրբավայրերում իրավունքների պահպանման անհրաժեշտությունը ստիպում է առ այսօր կրոնական արարողությունները կատարել ճշգրիտ ժամին և հստակորեն որոշված վայրերում. կանոնավոր կերպով և անվրեպ. որովհետև որևէ անզգուշություն կարող է տվյալ իրավունքների կորստի պատճառ հանդիսանալ՝ հօգուտ մրցակից կողմերի:

Երոուսաղեմի Հայոց պատրիարքության հիմնադրման վերաբերյալ կա մի քանի վարկած, որոնցից մեկի համաձայն՝ Քրիստոսի համբարձումից հետո առաքյալները հավաքվել են Երոուսաղեմում և որպես առաջին եպիսկոպոս ընտրել ու օծել են Հակոբոս Տեսոնեղբայր առաքյալին: Նա իր աթոռը հաստատել է Միոն լեռան վրա՝ իր բնակավայրում, ուր այժմ կանգնած է Հայոց Սրբոց Հակոբեանց տաճարը¹: Նմանապես հաստատվում է, որ այս տաճարի մեջ է պահվում Հովհաննես Ավետարանիչի եղբոր որդու՝ գլխատված Հակոբի (Հիսուսի տասներկու

առաքյալներից է) գրուիս²: Այս ավանդությունները ներկայացվում են իբրեւ վկայություններ ու փաստեր՝ շեշտելու համար Երուսաղեմի Հայոց պատրիարքության պատմական կապերը երկու առաքյալների հետ:

Ըստ Գրիգոր Տաթեացու և Հովհաննես վալայապետի աշխատությունների՝ Գրիգոր Լուսավորիչը ուխտագնացություն Լկստաբել Երուսաղեմ. սակայն, իրեն արժանի չհամարելով անմիջապես մտնել Քրիստոսի գերեզման, յոթ տարի աղոթքներով սպրել Լ մերձակա քարանձավներում: Ասյւս. նւս մտել Լ Քրիստոսի գերեզմանը ե Տիրմաշից խնդրել. որ վառվի լույսը՝ ի նշան իր Համբարձման: Հրաշքով վառվել են ջահերը: Այս հրաշքը Գրիգորին «Լուսավորիչ» է դարձրել ոչ միայն հայերի, այլև՝ բոլոր քրիստոնյաների համար:

Հայաստանի նախարարական տները ե եպիսկոպոսական սթոռները հայ ուխտավորներին օթևանով ապահովելու համար Երուսաղեմում կառուցել են բազմաթիվ վանքեր, որոնց թիվն. ըստ պատմիչ Անաստաս վարդապետի, VII դարում հասնում էր 70-ի³:

Քրիստոսի խաչելությունից մինչև Քաղկեդոնի ժողովը (451թ.) Երուսաղեմում կար մեկ համաքրիստոնեական պատրիարքական աթոռ, որտեղ նստում էին հայ, հույն, ասորի պատրիարքներ և հովվում էին Պաղեստինի քրիստոնյաներին: Ամեն ազգ ուներ իր սեփական վանքերն ու սրբատեղիները, որոնք ենթակա էին Հակոբ Տեառնեղբոր աթոռակալներին:

Քաղկեդոնի ժողովի ժամանակ Ընդհանրական եկեղեցին բնորոշել է բանաձև Քրիստոսի երկբնակության՝ մարդկային և աստվածային տարանջատված բնության վերաբերյալ, ըստ որի Քրիստոս և՛ մարդ էր, և՛ Աստված: Հայերը, հավատարիմ մնալով առաջին երեք Տիեզերածաղկումներին (Նիկեա՝ 325թ., Կ. Պոլիս՝ 381թ., Եփեսոս՝ 431թ.), մերժել են Քաղկեդոնի երկբնակությունը՝ ընդունելով Քրիստոսի մարդկային և աստվածային էությունները մեկ համագոյության մեջ: Այդ ժամանակվանից սկսվել է Քրիստոսի եկեղեցու երկփեղկումը: Երուսաղեմի միասնական Աթոռը բաժանվել է երկուսի. հունաց պատրիարքության, որն իր իշխանությունը տարածել է երկաբնակ քրիստոնյաների վրա, և հայոց պատրիարքության, որն իր հովանավորության տակ է առել Քրիստոսի միաբնակ էությունն ընդունող մյուս համայնքները՝ մասնավորաբար ասորիներին, ղպտիներին և եթովպացիներին:

Նշված ժամանակահատվածում էլ ձեռնարկվել է հայ-հունական հակամարտությունը՝ Երուսաղեմում գերակայության հաստատելու հասար: Երուսաղեմը, որը Սուրբ քաղաք է հանդիսանում երեք կրոնների՝ քրիստոնեության, հուդայականության և իսլամի համար: Բազմիցս նվաճումների է ենթարկվել, որի արդյուքում փոխվել են քաղաքի իշխանությունները: Հայկական և հունական համայնքները փոքրել են ստանալ իշխանությունների հովանավորությունը և իրենց իրավունքները վավերացնող փաստաթղթեր:

Հայ-հունական վեճերի հիմնական պատճառներն էին. պայքարը Երուսաղեմի սրբավայրերում գերակայության համար և հայերին համադավան հաբեշների, դպտիների, ասորիների ենթակայության հարցը: Լյոնելով այն հանգամանքից, որ ինչպես հայերը, այնպես էլ թվարկված համայնքները միաբնակ էին. Երուսաղեմի Հայոց պատրիարքությունը միանգամայն իրավասու էր իր հովանավորության ներքո առնելու նրանց՝ հողերով և հարստություններով հանդերձ: Հունաց պատրիարքությունը, որը շահագրգռված էր իրեն ենթարկելու վերջիններիս և վերահսկելու նրանց ունեցվածքը, ամեն կերպ ջանում էր ապացուցել իր իրավասությունն այդ խնդրում: Այսպիսով, ինչպես տեսնում ենք, հայ-հունական վեճերի առանցքը առավելապես կրում էր նյութական, այլ ոչ՝ դավանաբանական բնույթ:

Ձեռքի ադ-Դին արաբ պատմիչի հաղորդած տվյալների համաձայն՝ Երուսաղեմի հայոց պատրիարք Աբրահամը, 626թ. գնացել է Մեքքա, որտեղ Մուհամմադ մարգարեն նրան իր ափով կնքած հավատարմագիր (չարթր) է շնորհել՝ Երուսաղեմի Հայոց եկեղեցու անձեռնմխելիության մասին⁴: Այն Հայոց պատրիարքության կարգավիճակը որոշող պաշտոնական փաստաթղթերից առաջինն էր: Երուսաղեմի Հայոց պատրիարքարանին տրված արաբական արտոնագրերը կրում են «*Ալի-Մանշուր*» ընդհանուր անունը, որը թարգմանաբար նշանակում է հրովարտակ: Մուհամմադի կողմից տրված փաստաթղթի բնագիրը չի պահպանվել, որը, թերևս, կարող էր կասկածի տակ դնել այդ արտոնագրի գոյության հարցը, եթե Երուսաղեմի Հայոց պատրիարքարանում պահպանված չլինեք դրա պատճենը, որտեղ կան 30 հոգու, այդ թվում՝ նաև Օմար խալիֆի ստորագրությունները:

Երուսաղեմի հայոց պատրիարքության կարգավիճակը հաստատող փաստաթղթերից երկրորդը տրվել է Օմար խալիֆի (634-644թթ.) կողմից

636թ.: Ըստ պատմագրության. Լոր Ծմարը գրավել է Երուսաղեմը, նրան ցույց են տվել Մուհամմադ մարգարևի հավատարմագիրը, որի շնորհման ժամանակ ինքը ևս ներկա է եղել: Ծմարը Երուսաղեմի Հայոց պատրիարք Գրիգոր Ուրֆայեցուն շնորհել է նոր հավատարմագիր, որը հաստատում էր մարգարեի շնորհները:

969թ. Եգիպտոսի Ֆաթիմյանները գրավել են Երուսաղեմը՝ X-XI դարերի ընթացքում Ֆաթիմյան խալիֆների և սելջուկ ամիրաների պայքարի հետևանքով Երուսաղեմը, հատկապես՝ համաքրիստոնեական սրբավայրերը. դարձել են կռվադաշտ և 10-12 անգամ ձեռքից ձեռք են անցել: Այս ժամանակահատվածում Հռոմի Պապ Ուրբանոս 11-ի օրհնությամբ և հովանավորությամբ՝ Քրիստոսի Սուրբ Գերեզմանը և այլ սրբավայրերը իսլամի տիրապետությունից ազատելու նպատակով, կազմակերպվել է խստակցուց առաջին արշավանքը (1095-1099թթ.): Խաչակիրների տիրապետության շրջանում՝ Երուսաղեմի Լատինական քաղաքության հաստատմամբ (1099-1187թթ.), հայ-հունական հակամարտությանը ավելացել է երրորդ կողմը՝ կաթոլիկները, որի արդյունքում, նրանք սրբավայրերում գերակայության (praedominium) են հասել՝ ի վնաս միսցյալ քրիստոնյա եկեղեցիների, մանավանդ՝ հույն ռիդակփառների⁵: 1172թ. տարբեր եկեղեցիների ներկայացուցիչներ պաշտամունք էին մատուցում Սուրբ Հարության տաճարում՝ թեև լեզվով և եկեղեցական արարողությունների տարբեր ձևերով:

1187թ. Եգիպտոսի Այուբյան դինաստիայի հիմնադիր Սալահ ադ-Դին սուլթանը (1171-1193թթ.) գրավել է Երուսաղեմը: Ժամանակի հայոց պատրիարք Աբրահամ Երուսաղեմացին մի քանի բարձրաստիճան հոգևորականների հետ այցելել է Սալահ ադ-Դինին և հայտնել իր ժողովրդի հավատարմությունը: Պատրիարքը ներկայացրել է Մուհամմադ մարգարեի, Օմար խալիֆի հրավարտակ-հավատարմագրերը և իր հետի համար սուլթանից խնդրել է սույն առանձնաշնորհների վերահաստատումն ու պաշտպանությունը: Խսդիֆը նոր հրավարտակ է հրապարակել, որով, հաստատելով նախնիների շնորհած արտոնությունները, հրամայել է, որ ոչ միայն իր հաջորդները, այլև բոլոր մուսուլմաններն ընդհանրապես, հավատարմորեն կատարեն հրավարտակի պայմանները: Այս պատմական վավերագրերը հիմք է ծառայում Երուսաղեմի Հայոց պատրիարքության իրավունքներին և սեփականություններին:

1300թ. Կիլիկիայի Հեթում II քազավորը և քարսը-մոնղոլական (Մահմուդ Էլազան խանը (1295-1304թթ.) իրենց բանակներով գրավել են Երուսաղեմը՝ Հայոց արքային՝ իբրև հաղթության բաժին. տրվել է Երուսաղեմը՝ իր շրջակայքով։ Ահա այսպես XIV դարի վերջում հայկական օրոշյո ծածանվել է Սիմոն լեռան վրա։ Սակայն 1303թ. Եգիպտոսի Հուսամ ալ-Դին սուլթանը կոկին գրավել է Երուսաղեմը՝ վերջ տալով հայկական կարճատև տիրապետությանը։

1517թ. Օսմանյան սուլթան Սելիմ Ահեղը (1512-1520թթ.) գրավել է Երուսաղեմը և ի հաստատումն իր բարձր հովանավորության. հրապարակել է հրովարտակ՝ («Ֆերման»), որտեղ հաստատել է Մուհամմադի. Օմարի. Ալիի և Սալահ ադ-Դինի կողմից հայերին տրված առանձնաշնորհները՝ Սուրբ Հակոբեանց Աթոռի ստացվածքներն ու անշարժ գույքը, և հայոց պատրիարքի իրավասությունները։

Օսմանյան տիրապետության չորս դարերի ընթացքում Երուսաղեմի քրիստոնյա համայնքների կյանքում տեղի են ունեցել մեծ փոփոխություններ։ Հայերն օգտագործել են իրենց կապերը թուրքական իշխանությունների հետ և ամրապնդել համայնքի կարգավիճակը։ Հենց այդ ժամանակից վերջնականապես ձևավորվել է Երուսաղեմի Հայկական թաղամասը։

Սելիմ Ահեղին հուջուրդդ սուլթան Մուլեյման I (1520-1566թթ.) քազավորական ստորագրությամբ հրովարտակ է հրապարակել, որը հաստատում էր հայերի իրավունքները։ 1657թ. Երուսաղեմում հույն հոգևորականները, կաշառելով փոխարքային և ավագանուն, նրանցից ձեռք են բերել սուլթանական հրովարտակ, որով հայկական վանքերը ճանաչվել են որպես հույների սեփականություն։ Սակայն սուլթանական մեկ այլ հրովարտակով այդ հողերը վերադարձվել են օրինական տիրոջը՝ Երուսաղեմի հայոց պատրիարքությանը։

1658թ., հույները գրավարտել են հայերին՝ որպես «Ապստամբներ քազավորական հրամաններին», կաշառել վեզիրին և նրա միջոցով սուլթանից ստացել նոր հրովարտակ, ըստ որի հայոց Սուրբ Հակոբեանց տաճարը՝ իր կալվածքներով հանդերձ, տրվել է նրանց։ Որոշ ժամանակ անց հայերը սիրաշահել են մեծ վեզիրին, որն էլ սուլթանին է հասցրել նրանց խնդրանքը՝ իրենց սեփականություն հանդիսացող՝ Սուրբ Հակոբեանց տաճարը վերադարձնելու վերաբերյալ։ 1659թ. Երուսաղեմի հայ միաբանները ստացել են սուլթան Մեհմեդ IV-ի (1648-1687թթ.)

համապատասխան հրովարտակր (*Ֆերմանը*)։ Նշիագար պատրիարքը, վերադառնալով Նյուսադեմ, վերստացել է վանքը տասնութամյա գերությունից հետո։

1735թ. Նյուսադեմի հույն Մեկետիոս պատրիարքը մեկնել է Կ. Պոլիս ու, կաշառելով սուլթան Մահմեդ I-ի (1730-1754թթ.) պալատականներից մի քանիսին, կարողացել է ձեռք բերել մի հրաման, ըստ որի նրան իրավունք է լիազորություն էր տրվում՝ տիրանալու Սուրբ Հակոբեանց տաճարին և հայկական այլ սրբավայրերին։ Հրովարտակի մեջ ասվում էր. «Էփուր եկեղեցիները, այդ թվում է Նյուսադեմի սրբատեղիները, ենթակա են հույների պատրիարքին, վրացիները, հաբեշները, ֆրանկները, ղպտիները, ասորիները, հայերը, հակոբիկները նեստորականները, մարոնիտները և մնացած տեղերի համայնքերը ենթակա են հույների պատրիարքին»։

Սակայն Մեկետիոսից հետո Գրիգոր պատրիարքը ես գնացել է Կ. Պոլիս, որտեղի Հայոց պատրիարք Հովհաննես Կոլոտի (1715-1741թթ.) հետ համատեղ իսլամական բարձրաստիճան հոգևորականի սեղանավոր Հարություն ամիրա Մուրադյանի միջոցով կարողացել են սուլթանին ներկայացրել հայերի խնդիրը։ Սուլթանը, ծանոթանալով արխիվում պահվող հայոց վավերագրերի բովանդակությանը, անմիջապես իր ձեռքով մակագրել է հայոց հրովարտակ կալվածագրերը հետևյալ բառերով. «*Ես ևս Հայոց ազգին տվի վերստին*»⁷։

1801-1802թթ. Կ. Պոլսի Կալլինիկ Տիեզերական պատրիարքը (1801-1809թթ.), օգտագործելով իր դիրքն ու «նվերներ» ընծայելու քաղաքականությունը, կարողացել է սուլթան Սելիմ III-ից (1789-1807թթ.) ձեռք բերել մի հրովարտակ, որը ժառանգագուրկ էր անում Սրբոց Հակոբեանց միաբանությունը՝ մի շարք հայկական սրբավայրեր հունական սեփականություն հռչակելով։ Հույները Նյուսադեմի դատական տոհմաբանների մեջ արձանագրել են տալիս սուլթան Սելիմ III-ից ստացված՝ իրենց նոր հրովարտակը։ Նրանք թուրք բարեկամների միջոցով սուլթանական արխիվներից նաև վերացրել են հայաճապատ բոլոր արձանագրությունների ստմարները։ Այս իրադարձություններից անմիջապես հետո Կ. Պոլսում ծավալվել է հայ-հունական վեճ՝ Սուրբ Հակոբեանց և այլ սրբավայրերի հարցի շուրջ։ Տեղի հայ համայնքի միջոցով այն հասել է սուլթան Մահմեդ II-ին (1808-1839թթ.)։ Սուլթանի 1809թ. հրամանի համաձայն՝ Շեյխ ուլ-Իսլամի նախագահությամբ.

մասնավոր Ատյանը ձեռնամուխ է եղել հայ-հունական վեճի ըննությամբ: Այն իր առաջին նիստը գումարել է 1809թ. օգոստոսի 2-ին. որի ընթացքում ընեն էլ հայերի և հույների վեճի պատճառներն ու նրանց ունեցած հրովարտակ-իրավաթղթերը: Հայերն Ատյանին են ներկայացրել իրենց ինը հրովարտականքը: 1809թ. մինչև 1811թ. մայիսը (Ատյանը գումարել է 12 նիստ. որից հետո ըննարկումների արդյունքը ներկայացրել է սուրբանին: Սուրբան Մահմադ II 1812թ. դետեմբերի 13-ի թվակիր հրովարտակով (երկու օրինակով՝ մեկը հայերի, իսկ մյուսը՝ հույների համար) վավերացրել է իր նախադրումների տված շնորհները և դրանց հիման վրա կատարել է իր շնորհաբաշխումը՝ հրամայելով «պատժել ոտնձգություն կատարողներին...»⁸:

Էթնոսադեմի սրբավայրերի իրավակից երեք հաստատությունների՝ հայերի, կաթոլիկների և հույների միջպատրիարքական վեճերն առիթներ են ստեղծել օտար միջամտությունների համար: Վեճերը, ինչպես նաև արտաքին միջամտությունները ծանծրացրել և մտահոգել են սուրբաններին: Սուրբան Աբդուլ Մեջիդ I (1839-1861թթ.), նման իրավիճակին վերջ տալու համար, կանչել է հայ, հույն և կաթոլիկ պատրիարքներին և 1841թ. նրանց հայտնել է Օսմանյան կայսրության նպատակներն իր հպատակների վերաբերյալ: Այն էր. կրոնների և ծեսերի կատարյալ ազատություն շնորհել բոլորին: Սուրբանը 1853թ. մայիսի 25-ի թվակիր հրովարտակով, որը պաշտոնապես սահմանվել է որպես status quo, հայտարարել է.

«...Կայսերական կառավարությունս հռժարություն ցույց տվեց, որ տերությանս ամեն կարգի հպատակները կատարյալ պաշտպանություն գտնեն և առանց քաջատության...հանգստություն վայելեն իրենց կրոնական պաշտամունքներում և հոգևոր գործերի մեջ...: Տերությանս հպատակ հայ եկեղեցականներին տրված բոլոր ստացվածություններն ու շնորհները հաստատելով՝ ես հրամայում եմ, որ դրանք հարգվեն ամբողջությամբ...հակառակ գործողները պետք է պատժվեն և հանդիպեն կայսերական քարկությանս...»⁹:

Աբդուլ Մեջիդի I-ի հրովարտակը հայերի իրավունքներն ու կարգավիճակը սահմանող՝ մեզ հասած հրովարտակներից վերջինն է: 1852թ. ձևավորված և հետագայում վերահաստատված կարգավիճակը (Status quo) պատմական այն զարգացումների արդյունք է, որի սկզբնավորումը կարելի է գտնել քրիստոնեության առաջին դարերում,

երբ հաստատվել են իրավունքների ու առանձնաշնորհների բարդ ցանցը: Օսմանյան կառավարությունը կարողացել է պահել *Status quo*-ն և 1852թ-ից սկսած զրեթե ոչ մի նշանակալի փոփոխություն չի մտցվել երեք գլխավոր կողմերի առանձնաշնորհների մեջ: Ստատուս քվոն իր ուժը չի կորցրել մեկ XX դարի աշխարհաքաղաքական մոթ ցնցումների ժամանակ:

1947թ. նոյեմբերի 29-ին ՄԱԿ-ը բանաձև է ընդունել (թիվ 181). որի համաձայն Պաղեստինը բաժանվել է արաբական և հրեական տարածքների: Հրեաների համար ՄԱԿ-ի բանաձևը դարակազմիկ նշանակություն է ունեցել: 1948թ. մայիսի 14-ին Թել-Ավիվում՝ Դավիթ Բեն-Գուրիոնի գլխավորությամբ ստորագրվել է «Իսրայելի անկախության մասին» հռչակագիրը, որը հիմք է հանդիսացել Իսրայելի հրեական պետության կազմավորման համար: «Ստատուս քվո»-ով հաստատված իրավունքները հիմք են ծառայել Երուսաղեմի Հայոց պատրիարքության կարգավիճակի պահպանման համար մեկ Իսրայել պետության օրոք:

VLADIMIR POGHOSYAN
(YSU)
THE ARMENIAN PATRIARCHY OF JERUSALEM
(The Saint Jakobs' Congregation)

The Armenian Patriarchy of Jerusalem is one of the Christian Church Sees with the most sacramental and glorious past. The selection of this subject is due to the public awareness and events taking place in Jerusalem between the Armenian and Greek Patriarchies.

We have had access to seven edicts that confirm the status of the Armenian Patriarchy of Jerusalem, each of which is presented in the article. The first of the edicts was given by the Prophet Muhammad in 626 and the last one was given in 1852 by Sultan Abdul Mejid I. The latter is a document that determines the status of Armenian, Greek and Catholic religious communities of Jerusalem and is known in historical terms as "status-quo".

ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Աբաջանյան Է., Սադոյան Գ., «Երոսաղեմի Հայոց սրբավայրերը». Մոսկվա, 2003. էջ 17:
2. Կեռքչյան Վ., «Հայ Երոսաղեմը դարերուն մէջէն», Երոսաղեմ, 1965, էջ 13-14:
3. Աղսվնունի Մ., «Հայկական հին վանքեր և եկեղեցիներ Սուրբ երկրին մէջ». Երոսաղեմ, 1931. ԺԴ. -ԺԵ. էջ 14-15:
4. Հովհաննեսյան Ա., «Պատմութիւն Երոսաղեմի», Երոսաղեմ, 1999, էջ 109:
5. Մխիթարյան Ս., «Երոսաղեմի Հայոց պատրիարքարանի գանձերը». Երոսաղեմ, 1969, էջ 18:
6. Կեռքչյան Վ., նշվ. աշխ., էջ 72:
7. Սավալսնյանց Տ., «Պատմութիւն Երոսաղեմի», հ. II. Երոսաղեմ, 1931, էջ 723:
8. Նույն տեղում, էջ 880:
9. Նույն տեղում, էջ 1217: